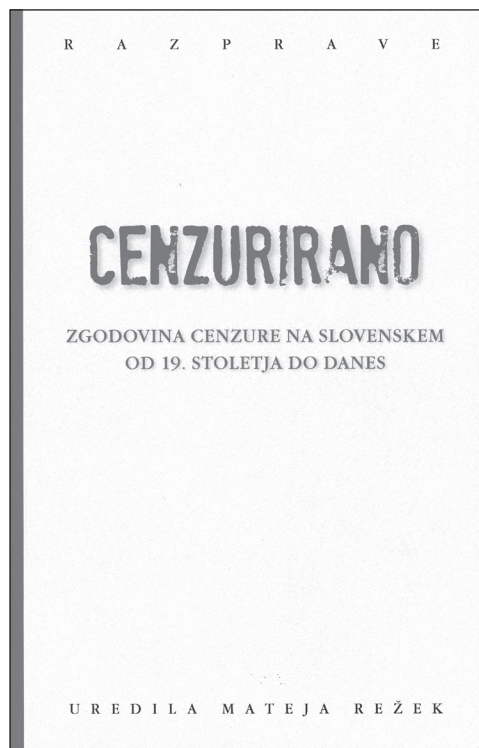

Slovenskem vse do konca druge svetovne vojne formalno opredeljeni. Z razliko obdobja marčne revolucije 1848, ki je povzročila poplavo političnega tiska kratkega veka, je v Habsburški monarhiji veljala formalna tiskovna cenzura, ki se je predvsem opirala na zakonske določbe tiskovnega reda (1852) s prevladujočimi suspenzivnimi ukrepi (sukcesivna odgovornost), hkrati pa je bil do sprejetja malce bolj liberalnega zakona o tisku leta 1862 v veljavi tudi sistem predcenzure in opozoril. Tudi po sprejetju ustavnega zakona leta 1867 in dopolnitvi zakona o tisku je tiskovna svoboda ostala v primežu vsakokratnih vladnih garnitur, ki so omejitve svobode tiska vse bolj uporabljale kot sredstvo boja proti (nacionalnim) političnim nasprotnikom. Z začetkom prve svetovne vojne oz. po italijanski vojni napovedi maja 1915 je za slovenske dežele kot neposredno zaledje fronte nastopil čas t. i. vojnega absolutizma pod budnim očesom Vojnonadzornega urada v sestavi vojnega ministrstva, ki je vojaškemu osebju omogočil korenite posege v civilno sfero z namenom nevtralizacije vseh dejavnosti, ki bi lahko ogrozile vojne napore. K temu je štela tudi cenzura, segajoča od pisemske korespondence do stroge cenzure tiska, ki pa vzporedno s politično-vojaškim razkrajanjem države vendarle ni uspela blokirati kroženja kritičnih informacij in razrasta nacionalnih nenemških gibanj.

Poleg pojavov formalne cenzure pa se v obdobju pred prvo svetovno vojno srečujemo tudi z oblikovanjem ideoloških izhodišč (predvsem implicitne) cenzure političnega

katolicizma, ki so potem najbolj prišli do izraza zlasti na kulturnem področju v obdobju med obema vojnama. “*Cenzura [namreč] nikakor ni lastna samo totalitarizmu ali celo izum totalitarizmov, vprašanje je celo, ali je bila večja t. i. nevidna cenzura*”, se sprašuje Egon Pelikan v svojem prispevku, ko razbira vrednostne ocene modernih političnih ideoloških tokov s strani glavnih nosilcev ideologije političnega katolicizma na Slovenskem od konca 19. stoletja. Poleg “nevidnih” cenzurnih posledic ideološkega razkola v slovenski politiki pa je bil slovenski prostor v času med obema vojnama še vedno deležen tudi formalnih cenzorskih posegov iz centra, Beograda, ki so se z represivnimi ukrepi stopnjevali zlasti po uvedbi šestojanuarske diktature kralja Aleksandra leta 1929, medtem ko so cenzurni ukrepi proti prepovedani komunistični partiji veljali že vse od leta 1920. Ob formalni cenzuri tiska preko mreže javnih tožilcev je jugoslovanski avtoritarni režim posegel tudi po sodob-

nejših propagandno-nadzorno-usmerjevalnih prijemih preko Centralnega presbiroja in tiskovne agencije Avala.

Italijanska fašistična cenzurna politika je na Slovence pod svojo oblastjo v Julijski krajini in po zasedbi v Ljubljanski pokrajini delovala nekoliko različno, a z istim ciljem – nacionalno asimilacijo. Medtem ko je bila v prvem primeru le podaljšek represivnih ukrepov, je bila v primeru medvojnne zasedbe sredstvo t. i. kulturonosne politike, ki pa se je zopet osredinila na odstranjevanje slovenskega nacionalnega vidika iz javnega življenja. Po italijanski kapitulaciji in nemški ustanovitvi operativne cone Jadransko primorje je general Leon Rupnik sicer izoblikoval svoj tiskovni urad, vendar pa je bila vsa kontrola v rokah nemškega nadzorno-propagandnega urada pri njegovih nacističnih svetovalcih Dojaku in Rösenerju, katerega nadzora se ni uspel znebiti niti sam Rupnik. Na drugi strani je posebno zanimiv fenomen cenzure znotraj odporiškega gibanja, ki ni bil pogojen le z običajnimi principi podtalnega delovanja pod okupacijo, ampak tudi z revolucionarnimi vzgibi (in protirevolucijo), zaradi česar ne preseneča, da je komunistična partija držala v svojih rokah vse vzvode propagande (agitprop) in ilegalnega tiska znotraj OF ter hkrati bdela tudi nad izrazi notranje neenotnosti v KPS.

V obdobju socialistične Jugoslavije cenzura formalno ni obstajala, zato pa so na drugi strani oblastni in ideološki organi razpredli široko mrežo formalnih in neformalnih mehanizmov, ki so učinkovali cenzurno in so preko posebnih prijemov segali tudi onkraj državnih meja v zamejstvo. Zaradi tega avtorji, ki obravnavajo povojno obdobje, upoštevajo širši kontekst in habitus delovanja posameznikov, katerih ustvarjalnost je bila pogojena z represivnimi ukrepi, še večkrat pa s “prijateljskimi” oz. “zastraševalnimi” nasveti ter sistemom kaznovanja in nagrajevanja ter ujeta v, za raziskovalca zelo težko določljiv moment neizrečenega/nezapisanega, torej samocenzuro. Kljub opustitvi nekaterih najbolj očitnih mehanizmov ideološkega nadzora, npr. ukinitvi agitpropa po sporu z informbirojem, je bil nadzor vzdrževan preko upravnih odborov, fakultetnih svetov in uredništev, kjer so imeli večino predstavniki ustanovitelja – družbenopolitičnih organizacij, ki so imele v kulturnih in založniških ustanovah tudi svoje partijske celice. S tem se je nekako vzdrževal videz avtonomnosti posameznika in kulturnih institucij. To je prišlo zlasti do izraza v obdobju poznega socializma, ko je po ugotovitvah Gregorja Tomca prišlo do aluzije svobode: oblastniki so si zamišljali, da ne cenzurirajo, ustvarjalci pa, da niso cenzurirani, kar je vsekakor pripomoglo k liberalnemu imidžu jugoslovanskega socializma na Zahodu. V samoupravnem legalnem okviru, kjer je bila cenzura celo uradno prepovedana, je bila omejitev javne besede dosežena z različnimi zakonskimi akti, predvsem v zvezi z omejitvami “zlorabe tiska”, “neresničnega prikazovanja družbenih razmer”, “verbalnega delikta” itd. Čeprav je bilo formalnih prekrškov sorazmerno malo, so se v sistemu vztrajno perpetuirale kolektivne reprezentacije (povezane predvsem z NOB) in ideološki postulati jugoslovanske izvedbe marksizma, katerih relativizacija je bila nemogoča. Znotraj tega pa je vseeno obstajal nekakšen manevrski prostor, ko je (implicitna) cenzura paradokсно zahtevala dodajanje in ne odzemanje besedila, npr. v obliki marksističnih obrazcev v uvodih in zaključkih, med katerimi je bila lahko zakamufirana denimo filozofska ali zgodovinsko nevtralnejša vsebina.

Z zlomom komunizma pa v Sloveniji (kot tudi sicer v bolj etabliranih liberalnih demokracijah) ni prišlo tudi do odprave cenzure, saj ta fenomen v bolj kompleksnejši, manj formalizirani in bolj prikriti obliki vztraja vse do danes. “Demokratska” transformacija cenzorskih praks se kaže denimo v korporativni in oglaševalski cenzuri, spregi politike in ekonomije, politično motiviranih nastavkih raziskovalnega dela, institutu varovanja pravice do dobrega imena in še bi lahko naštevali. Skratka, v posttotalitarni družbi cenzura, kot ugotavlja Marjan Dovič, ni več v izključno domeni političnega oz. državnega, kar nam vsekakor odpira povsem novo perspektive in cenzurne mehanizme dela še bolj nevidne kot kdajkoli prej. Ali pa ti v ozračju “senzure”, Noëlovega koncepta “gledati in izvedeti vedno več, ne da bi bilo karkoli potrebno videti in vedeti”, morda niti niso več potrebni? Tudi če pustimo ob strani ta dvom sodobne kritične misli, lahko v historični in aktualni perspektivi pritrdimo Marxovi ugotovitvi, da cenzura ne more preprečiti niti ene nevarnosti, ki bi bila večja od nje same.

Jure Ramšak